

**РОЛЬ АУРЕЛІО ПАЛЬМІЄРІ У ФОРМУВАННІ
БІБЛІОТЕКИ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО
(на основі його листування до Митрополита 1907–1914 рр.)**

Маргарита Кривенко

*науковий співробітник відділу рукописів
ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. іст. наук*

На основі виявлених нами листів о. Ауреліо Пальмієрі до Митрополита Андрея Шептицького, а також публікації італійського дослідника Джузеппе Кроче, яка доповнює документальну цілість кореспонденції 1907–1914 рр., висвітлено важливі аспекти діяльності католицького богослова-орієнталіста в період найбільш інтенсивних стосунків з галицьким Владикою; визначено його участь і внесок у формування бібліотеки Андрея Шептицького у контексті національної історико-культурної спадщини.

Ключові слова: листування, бібліотека Митрополита Андрея Шептицького, книгозбірня «Студіону» у Львові, о. Ауреліо Пальмієрі, національна історико-культурна спадщина.

On the basis of Father Aurelio Palmieri's letters to Metropolitan Andrey Sheptytskyi, which we have discovered, as well as the publication of the Italian researcher Giuseppe Croce supplementing the documentary integrity of the correspondence in 1907–1914, important aspects of the activity of the Catholic theologian-orientalist during the most intense relationship with the Galician Metropolitan were presented; his participation in and contribution to the formation of Andrey Sheptytsky's library in the context of the national historical and cultural heritage were determined.

Keywords: *correspondence, the library of Metropolitan Andrey Sheptytskyi, the «Studion» library in Lviv, Father Aurelio Palmieri, the national historical and cultural heritage.*

На основани обнаруженных нами писем отца Аурелио Пальмиери к Митрополиту Андрею Шептицкому, а также публикации итальянского исследователя Джузеппе Кроче, которая дополняет документальную целостность корреспонденции 1907–1914 гг., освещены важные аспекты деятельности католического богослова-ориенталиста в период наиболее интенсивных взаимоотношений с галицким Владыкой; определены его участие и вклад в формирование библиотеки Андрея Шептицкого в контексте историко-культурного наследия.

Ключевые слова: *корреспонденция, библиотека Митрополита Андрея Шептицкого, библиотека «Студиона» во Львове, о. Аурелио Пальмиери, национальное историко-культурное наследие.*

«Я впевнений, що Бог покладає особливу місію на Українців, оскільки вони найспроможніші її виконати. Давніше це не бралось до уваги, але тепер не мають права і не повинні нею нехтувати. Якщо хочуть досягнути якихось результатів, повинні через науку змусити Росіян поважати себе...» (3 листа о. Ауреліо Пальмієрі до Митрополита Андрея Шептицького, Константинополь, 1 січня 1908 р.)* [13, арк. 18 зв.].

У реалізації численних ініціатив, спрямованих на церковну єдність, галицький Митрополит знайшов чимало однодумців і прихильників, серед яких католицький богослов і бібліофіл о. Ауреліо Пальмієрі. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності дослідження діяльності знаного «італійського теолога, сходознавця та відомого знавця візантійського світу» [4, с. 528, прим. 6].

Перша наша спроба висвітлити доробок отця Пальмієрі як дослідника історії Церкви, науковця і редактора базувалась на друкованих та Інтернет-джерелах [10, с. 104-109].

* Тут і далі наведено цитати з листів о. Ауреліо Пальмієрі у перекладі з французької мови. Висловлюю велику вдячність п. Уляні Кришталович, провідному спеціалісту ЦДІА України у Львові, за здійснення перекладу.

По́за уваго́ю вітчизняних дослідників досі залишалися рукописні матеріали з архівів А. Пальмієрі та А. Шептицького*, які нині

* Архів отця Ауреліо Пальмієрі Митрополит Шептицький, правдоподібно, придбав разом з його бібліотекою у 1909–1913 рр. [15, арк. 2]. У 1930 р. цей архів, який містив рукописи праць, фрагменти окремих друкув (верстки) о. А. Пальмієрі, листи різних осіб до нього (1903–1916) стосовно розміщення його публікацій, запрошення до співпраці, зокрема у «Kirchliches Handlexikon»; і в справах видавничих як редактора, перш за все, римського сходознавчого часопису «Bessarione»; листи з подякою за допомогу у розшуках потрібних матеріалів у Ватиканській бібліотеці та архіві тощо, Владика передав до видавництва оо. Василіан у Жовкві, можливо, в редакційних цілях для цілісного зберігання. Зараз ці матеріали зосереджені у ЦДІА України у Львові здебільшого, у фонді Протоігуменату монастирів чина Василія Великого у Львові з позначкою видавництва [1; 6; 7; 17; 21–24], без позначки видавництва [11]. У цій справі зберігаються також два листи А. Шептицького до А. Пальмієрі французькою мовою з подякою за листи та пересилки книжок: один від 17.07.1909 р. і конверт зі Львова до Кракова [11, арк. 34, 35–35 зв.]; інший — лист А. Шептицького до А. Пальмієрі зі Львова до Рима, датований 02.01.1913 р., і конверт [11, арк. 60–61].

Фрагмент рукопису праці о. А. Пальмієрі італійською мовою (без дати і закінчення) виявлено також у фонді А. Шептицького [12, арк. 75–92].

Натомість, листи самого о. А. Пальмієрі до А. Шептицького залишалися в архіві Митрополита. Про складну долю архіву галицького Владика після його смерті свідчать документи, зокрема пояснювальна записка директора філіалу ЦДІА МВС УРСР у Львові Федора Політкіна про знищення в листопаді–грудні 1951 р. 3 тонн (!) архівних матеріалів з «бывшого монастиря «Св. Юра» [5, арк. 2–6] і спогади очевидців. Так, «давні працівники ЦДІА України у Львові А. І. П'ятигорова, В. І. Брекало, О. Я. Мацюк розповідали про те як пізньої осені [1946–1951] рр. зі Святоюрського монастиря привезли до архіву кілька вантажних машин документів, приготованих для передачі на паперову фабрику. Оскільки погода була дощово-сніжною, документальні матеріали досить сильно постраждали, особливо ті, які вже лежали скинуті на купи в подвір'ї митрополичих палат. Тому, на першому поверсі архіву по всіх келіях колишнього Бернардинського монастиря були влаштовані спеціальні полиці з натягнутою жилкою, на які розкладали папери, щоб їх просушити. Привезений архів впорядковували (зрештою, як і всі фонди в той

розпорошені і зберігаються в різних фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові) і висвітлюють окремі сторінки біографії та сфери діяльності італійського богослова*. Особливо цінним є листування цих двох визначних церковних діячів. Зокрема, листи о. Ауреліо Пальмієрі до митрополита Андрея Шептицького 1907–1914 рр. [13] французькою мовою (саме цією мовою писав А. Шептицькому А. Пальмієрі) суттєво доповнюють картину тогочасних церковно-релігійних подій; виявляють цікаві фактографічні деталі взаємин італійського ченця з львівським Владикою, зумовлених спільними релігійними та науковими інтересами; врешті, слугують унікальним документальним джерелом для вивчення національної історико-культурної спадщини.

Слід наголосити, що згадане вище листування вперше і досить скрупульозно опрацював і ввів до наукового та суспільного обігу у 2003 р. [30] співробітник Секретного архіву Ватикану монсенйор Джузеппе Кроче**. На час опрацювання італійським дослідником

час) — за т. зв. скороченим циклом (спрощеною системою), — тобто формували з них фонди, особливо не заглиблюючись у зміст». Записано 24 липня 2017 р. зі слів колишнього завідувача відділу інформації та публікації документів ЦДІА України у Львові Галини Сварник.

Після смерті Владики та ліквідації УГКЦ архів у кількості 12 тонн (з 15-ти наявних) потрапив до ЦДІА України у Львові [5, арк. 2-6]. Нині ці документи розпорошені у фондах А. Шептицького (ф. 358), Греко-католицької митрополічної консисторії у Львові (ф. 201), Греко-католицького митрополічного ординаріату у Львові (ф. 408) та ін. Листування італійського богослова з галицьким Митрополитом 1907–1914 рр. відклалося у фонді консисторії (ф. 201).

* За допомогу у розшуках потрібних архівних документів у ЦДІА України у Львові складаю щиру подяку завідувачці сектору релігієзнавства цього архіву п. Оксані Гайовій.

** **Кроче Джузеппе** — досвідчений архівіст, вивчає питання, пов'язані з Церквами східного обряду, відносинами Риму і православної Церкви, унії; автор численних статей, публікацій документів з цієї проблематики, зокрема 20-томного дослідження діяльності чернечої общини Гроттаферрати, де підтримувалися грецькі традиції в богослужінні і де наприкінці XIX ст. були засновані два періодичні видання — «Bessarione» і «Roma e l'Oriente», які порушували питання церковного єднання; об'ємного

фотокопій цих рукописних матеріалів, які йому уступив владика УГКЦ Михаїл Гринчишин (1929–2012) [30, р. 160], кореспонденція охоплювала 1907–1914 рр. і становила «165 одиниць, з яких 154 листи і ручнописаних записок Пальмієрі до Митрополита Шептицького і два до інших адресатів (цими останніми є маркіз Патрік МакСвіні де Машанаглас* і брат студит Йосиф Гродський**). Там ми знаходимо також три листи, адресовані до Августина з Савони [Пальмієрі] від маркіза МакСвіні де Машанагласа, славного французького лаврариста Фернанда Портала*** і Монсеньйора Маріні****, а також коротеньку кореспонденцію між Митрополитом та генеральним настоятелем Августинців Т. Родрігезом, фрагменти рукопису «La Chiesa Russa» [«Російська Церква»], різні нотатки, статтю отця Фердинанда Каваллера^{5*} «Le P. A. Palmieri et la théologie orthodoxe» [28] [«Пальмієрі і православна теологія»] і лише один лист Шептицького до свого протеже [Пальмієрі] (Лист Митрополита написаний у Львові і датований 5 січня 1909 р.)»^{6*} [30, р. 160-161].

5-томного видання спогадів друга митрополита Андрея Шептицького, француза за походженням, працівника Ватиканської бібліотеки о. Кирила Королевського (справжнє ім'я — Жан Франсуа Жозеф Шарон) тощо [26].

* **Маркіз МакСвіні де Машанаглас Патрік (McSwineey de Mashnaglass Patrick)** (1871–1945) — французький журналіст, космополіт, поліглот, директор французького журналу «Le monde catholique illustré» [29, р. 318, прим. 247].

** **Гродський Йосиф** (1869–[1935]) — чернець ЧСВВ у Львові, економ Святоюрського палацу у Львові, повірений та головний касир адміністрації столових маєтків Греко-католицької митрополії (1907–1935) [25, с. 254].

*** **Портал Фернанд (Portal Fernand)** (1855–1926) — французький католицький священник, який вважався піонером сучасного екуменічного діалогу для зближення між Католицькою Церквою та англіканцями.

**** **Маріні Ніколо (Marini Nicolò)** (1843–1923) — італійський кардинал, перший секретар Східної Конгрегації; від 1896 р. — редактор «східного» часопису «Bessarione» (Рим).

^{5*} **Каваллера Фердинанд (Cavallera Ferdinand)** (1875–1954) — італійський біблійний вчений, видавець патристичних творів, єзуїт.

^{6*} Тут і далі цитується стаття Дж. Кроче в перекладі з французької мови о. Теодора Мартинюка — єпископа-помічника Тернопільсько-Зборівської архієпархії УГКЦ, якому складаю велику подяку.

На жаль, мусимо констатувати, що сьогодні досліджувана нами справа 1580 налічує всього 87 із 445 аркушів, на які покликався Дж. Кроче. Вона містить лише 36 одиниць: 23 листи, з них — 1 недатований А. Пальмієрі до А. Шептицького, і хронологічно охоплює 1907–1913 рр. (за 1914 р. листи відсутні) [13, арк. 1-54]; фрагмент рукопису праці А. Пальмієрі «La Chiesa Russa» (італійською мовою) [13, арк. 55-87].

Оскільки ф. 201 Греко-католицької митрополичої консисторії все ще перебуває в опрацюванні (яке триває вже не один рік поспіль), можна висловити певні сподівання на те, що решту листів з цієї кореспонденції вдасться ще віднайти.

Тому, метою пропонованої статті, написаної на основі виявленого і доступного нам зазначеного вище епістолярію, а також публікації Дж. Кроче, опрацювання якої, в цій ситуації, набуває серйозної ваги, є спроба реконструювати процес формування Митрополитом Андреем в окреслений період книгозбірні для наукових досліджень і поширення знань про християнський Схід (його історію, культуру, духовність); висвітлити активну участь та значний внесок о. Ауреліо Пальмієрі в її творення на початковому етапі. «Сподіваюся, що вони [книжки] будуть дуже потрібні для планів В[ашої] Св[ятості], особливо для створення у Львові центру слов'янських теологічних студій в українській Церкві», — писав з Константинополя А. Пальмієрі у листі до А. Шептицького від 1 січня 1908 р. [13, арк. 18 зв.]. Цим центром, є підстави вважати, був львівський «Студіон» зі своєю багатою східною бібліотекою, яка у 1920-х роках, за твердженням французького ченця-бенедиктинця Лева Жіле*, «поза межами Росії, є найбагатшою щодо російської релігійної літератури. Вона може стати центром великої праці у виданні текстів, здатним для того, щоб уможливити пізнавати на Заході, ex ipsissimis fontibus, минуле слов'янського християнства» [31].

* **Жіле Людовік** (у чернецтві — Лев) — ієромонах Студійського уставу; особистий секретар митрополита Андрея. У 20-х роках — намісник монастиря св. Йосафата у Львові. Керував бібліотекою «Студіону» у 1925 р. У травні 1927 р. виїхав до Франції та перейшов на православ'я. Згодом став відомим духовним письменником під псевдонімом «Монах Східної Церкви». У 1920-х рр. публікував статті на тему історії церкви в часописі «Богословія» [9, с. 488; 15, арк. 6, 7; 16, с. 65].

Однак, перш ніж розглянути ці епістолярні джерела на предмет нашого дослідження, звернемо увагу на саму постать о. А. Пальмієрі*, якому належить вагоме місце в культурному та християнському житті кінця XIX — початку XX ст.

Народився Ауреліо Пальмієрі (справжнє ім'я — Джачінто Мікелє) 3 травня 1870 р. [30, р. 159] у північно-італійському м. Савоні. Від 1885 до 1891 р. чернець-лігурієць перебував у згромадженні Августинців, яке залишив, щоб перейти до французької конгрегації Асумпціоністів, оскільки вони виявляли неабияке зацікавлення християнським Сходом.

Тривалий час він прожив у Константинополі, успішно вивчаючи іноземні мови і студіюючи історію, культуру, релігію східних християн. Тоді ж розпочалася його співпраця з журналом «Echos d'Orient», який у 1897 р. започаткували сини о. Емануеля д'Альзона**.

Після того як йому не вдалося стати латинським єпископом в Афінах, у 1902 р. о. Пальмієрі повернувся до Августинців і оселився в римському монастирі на вул. делля Скрофа (via della Scrofa, 80). Тут молодий науковець зустрівся з великим прихильником єдності східного християнства і західної церкви, видавцем католицького часопису «Bessarione» Ніколо Маріні. Цей журнал виходив з 1896 р., і о. Пальмієрі став його активним автором уже з перших чисел.

Знання іноземних мов та висока ерудиція сприяли тому, що вибір префекта Ватиканської Апостольської бібліотеки, майбутнього кардинала Франца Ерле (1845–1934), зупинився саме на кандидатурі о. Пальмієрі, який за дорученням Ерле у 1904 р. виїхав до Росії, де довгий час проживав, налагодивши стосунки з духовними інституціями, університетськими викладачами і науковцями. Його завданням було збагатити Ватиканську книгозбірню цінними колекціями російських друків.

* Висловлюю щире подяку о. Теодору Мартинюку за допомогу у розшуках матеріалів самого о. Пальмієрі та про нього, здійсненні їх перекладу з італійської та французької мов.

** Д'Альзон Емануель (D'Alzon Emmanuel) (1810–1880) — французький священник, який у 1845 р. заснував у Південній Франції католицький чернечий орден святого Августина або Асумпціоністів.

Під час перебування у Росії в о. Пальмієрі виник «амбіційний» задум — «представити повноцінну картину стану Російської православної Церкви того часу у творі італійською мовою» [30, р. 160]. Ця наукова праця під назвою «La Chiesa russa : le sue odierne condizioni e il suo riformismo dottrinale» побачила світ у 1908 р. у Флоренції.

Наступні роки були багаті на наукові поїздки Центральною і Східною Європою, а також Російською імперією; на контакти з різними особистостями, зокрема відомим дослідником історії Візантії та Балканської Церкви, літургії та східного богослов'я Луї Петі* — давнім співбратом і майбутнім латинським архієпископом Афін; на збір матеріалів та на плідну наукову роботу, якій він присвятив більшу частину свого життя. Восени 1911 р. о. Пальмієрі брав участь у Велеградському конгресі.

У цей період були опубліковані найважливіші праці вченого: крім декількох книжок, понад 200 наукових статей різними мовами в італійських та іноземних часописах і наукових виданнях. Більш як 40 статей дослідник-сходознавець написав для французького «Словника Католицької теології» («Dictionnaire de théologie catholique» (Paris) та «The American Catholic Encyclopedia»**.

У зв'язку зі смертю батька влітку 1912 р. о. Пальмієрі відвідав свою родину, яка тоді проживала поблизу італійського міста Барі. Саме в цей час таємно одружився. Намагаючись позбутися польських та італійських переслідувачів, зокрема через гостру і широку полеміку, «в яку мусів вдатися з польським Єзуїтом Мольом ізза мнимої обиди народньої чести Поляків» [8, с. 51], виношував план виїзду до США. До речі, в певний момент мріяв переїхати до Львова. Щоб зібрати необхідні кошти, він продав Митрополитові свою багату бібліотеку приблизно за 4 670 корон [15, арк. 2]. Підготовка до далекої подорожі тривала майже увесь 1913 р. 3 листа,

* **Peri Луї (Petit Louis)** (1868–1927) — вчений, редактор, архієпископ (від 1912 р.), асумпціоніст. Засновник паризького періодичного видання «Echos d'Orient» («Відлуння Сходу»), яке було покликане висвітлювати багатство Східних Церков. Великий шанувальник книжок і рукописів, о. Луї зібрав величезну книгозбірню і цінну колекцію манускриптів, які тепер зберігаються у Ватиканській бібліотеці [33].

** Бібліографію праць о. Ауреліо Пальмієрі див. [32].

датованого 24 березня 1914 р., [30, р. 164] Митрополит довідався, що о. Пальмієрі проживав біля Бостона, служив на італійській пап'ярці, дописував до американської преси («Церковний Часопис»).

І лише після завершення Першої світової війни він повернувся до Рима, де працював в Інституті Східної Європи (очолював слов'янську секцію [2]) до кінця своїх днів. Помер у 1926 р.

Листування розпочинається квітнем 1907 р. з Кракова, коли А. Пальмієрі приступив до написання своєї першої великої книжки («Російська Церква»), і завершується 1914 р. — напередодні Першої світової війни, коли він, гнаний інтелектуальною і духовною кризою, покинув Європу і виїхав до Сполучених Штатів Америки.

Цей етап життєвої і наукової біографії о. Ауреліо Пальмієрі пов'язаний, зокрема, і з перебуванням у Львові і тісно переплітається з діяльністю Андрея Шептицького. З Митрополитом в о. Пальмієрі склалися близькі стосунки, побудовані на засадах взаємної поваги і довіри, які виражалися в покровительстві та підтримці (моральній, матеріальній, науковій). Авторитет і приклад А. Шептицького вплинули на стійке зацікавлення католицького богослова східною християнською теологією; він був прихильником екуменічного діалогу і свої наукові зусилля зосереджував на іренічній порівняльній теології між Сходом і Заходом. Знайомство з Владикою Андреем і його заохочення спонукали о. Пальмієрі до написання «opus magnum» [30, р. 165] — «першого визначного твору на Заході про сучасну нез'єдинену православну теологію» [19] «Theologia dogmatica orthodoxa» (Флоренція, 1911, 815 с.), 1913 (198 с.), яке він присвятив львівському Покровителю.

Як свідчить листування, Митрополит Андрей, у свою чергу, покладался на фахові знання о. Пальмієрі, неодноразово упродовж років звертався до нього по допомогу щодо придбання необхідних йому книжок чи добору джерел для досліджень. Знання іноземних мов (зокрема грецької, рівно ж як слов'янських) давало можливість італійському досліднику-сходознавцю добре орієнтуватися у середньовічній релігійній філософії, богослов'ї, літературі про життя святих тощо.

Саме систематичні та цілеспрямовані пошуки потрібних матеріалів, передусім тих, що стосуються Східної Церкви, сприяли

зближенню українського Митрополита та італійського дослідника і стали вирішальними у їхніх взаєминах.

Під час своїх наукових експедицій: Краків, Львів, Санкт-Петербург, Константинополь (1907 р.); Рим, Константинополь, Бухарест, Львів, Краків (1908 р.); Краків, Рим, Гельсінгфорс (Гельсінкі), Санкт-Петербург, Краків, Рим (1909 р.); Велеград (1911 р.); Санкт-Петербург, Каунас, Вільнюс, Варшава, Львів (1912 р.); Північна Італія, Прага (1913 р.) о. А. Пальмієрі на замовлення і за кошти Владики відвідував книгарні, букіністичні магазини, розшукуючи цінні і рідкісні видання, підбираючи томи, яких не вистачало (наприклад, у Санкт-Петербурзі найчастіше заходив до одного з найвідоміших антикварних магазинів у місті — М. В. Соловйова на вул. Літейній, 51, куди надходили цілі бібліотеки, з яких можна було швидко поповнювати свої колекції, задовольняти бібліофільські інтереси); вивчав каталоги та ситуацію на антикварно-букіністичному ринку і реферував її Митрополитові; переглядав місцеві архіви у Великому Князівстві Фінляндії [30, р. 162]; працював з документами в Ягеллонській бібліотеці [13, арк. 7]; «залишався в Кракові і Празі для пошуку латинських творів серед російської теології» [13, арк. 7]; у Константинополі та Афінах шукав і купував грецькі книги; повідомляв про те, що знайшов у Бухаресті; повертався «завантажений книгами, записами та інформацією для греко-католицького ієрарха» [30, р. 162]; висилав пачки з книжками до Львова [30, р. 162].

Листи, написані у формі докладних звітів (наповнені назвами і цифрами), дають достатньо вичерпну інформацію з багатьох питань: характеристики конкретних книг (як за змістом, так і за зовнішнім виглядом (оправа, стан збереження); ціну і коментар щодо неї; деталі придбання того чи іншого видання; відомості про долі цінних історичних колекцій (зокрема історію розпорошення бібліотеки російського візантиніста В. І. Пом'яловського) тощо.

Позначки на листах свідчать про те, що Андрей Шептицький їх уважно читав і аналізував. Червоним олівцем у правому верхньому куті аркуша він проставляв дату написання листа, за якою можна простежити хронологію та періодичність листування. Олівцем синього кольору підкреслював назви видань та обводив їхні ціни. Це свідчить про інтенсивне листування між ними.

Це підтверджують уже перші виявлені нами листи, відправлені о. Пальмієрі з Санкт-Петербурга в другій половині 1907 р. Так, 30 серпня 1907 р. [13, арк. 3 зв.-4] він сповіщає про появу цінної праці директора Імператорської публічної бібліотеки М. Лихачова — «фототипічну репродукцію кращих зразків візантійського і слов'янського релігійного живопису. Є близько тисячі зображень. Видання є надзвичайним, але коштує 300 руб. Якщо В[аша] Ек-сц[еленція] бажає, можливо можна буде домовлятися про нижчу ціну. Цілком можливо, що він погодиться. Мені здається, що ця праця є необхідною для Вашої бібліотеки»*. А вже в листі від 1 грудня того ж року повідомляє, що працю Лихачова можна придбати за 150 руб., хоча це теж дорого [13, арк. 6 зв.].

Далі автор листа інформує Владику Андрея про те, що роз-
продується бібліотека професора Санкт-Петербурзького універ-
ситету Івана Васильовича Пом'яловського**, багата на грецькі та

* Йдеться про монументальну працю російського вченого Миколи Пет-
ровича Лихачова (1862–1936), яка містить величезний іконографічний
матеріал: 419 таблиць і 864 світлини ікон з приватної колекції автора
[14]. Цю багату колекцію, яка налічувала 1,5 тис. дощок пам'яток
візантійсько-слов'янського іконопису, у 1913 р. придбав імператор
Микола II і передав у Російський музей (нині — Державний Російський
Музей у Санкт-Петербурзі).

** **Пом'яловський Іван Васильович** (1845–1906) — філолог-візантиніст,
професор римської літератури Санкт-Петербурзького університету —
збирав, насамперед, іноземні книги (старогрецькі та латинські) і руко-
писи. Величезна і цінна бібліотека (зокрема, свого часу він придбав
манускрипти з бібліотеки історика-візантиніста, професора В. Г. Василев-
ського (1838–1899) розміщала у будинку в Гатчині та міській квар-
тирі на вул. Надеждинській у Санкт-Петербурзі. Після смерті власника
спадкоємці вирішили продати його книгозбірню за 40 тисяч рублів.
Однак таких грошей у більшості букіністів не було. Спадкоємці зро-
били типову помилку: почали продавати її частинами; згодом сха-
менулися і вже рештки оцінили в 5 тис. рублів. Така сума знайшлась
лише у букініста М. В. Соловйова (1877–1915). В його антикварному
книжковому магазині було видано 8 каталогів (№ 65-72) книг з біб-
ліотеки покійного Пом'яловського, призначених для продажу. Більшу їх
частину купив у Соловйова його товариш — бібліофіл, колекціонер, біб-
ліограф М. К. Синягін (1874–1912). У свою чергу, зібрання Синягіна на-
дійшло до власника магазину «Антикваріат», колекціонера і бібліофіла

російські видання. Повідомляє про те, що надсилає 3-й каталог книг цієї бібліотеки з антикварного магазину Соловйова і пропонує його переглянути, зазначаючи при цьому, що найцінніше, на жаль, вже продано. Втішений з того, що йому з цього зібрання залишили грецькі богословські та російські книжки, з яких, зокрема, о. Пальмієрі купив давнє грецьке видання Венеційських нарисів за 50 коп.

Падре Ауреліо просить Шептицького переслати гроші для придбання у букіністів Санкт-Петербурга комплектів періодичних видань Богословських академій за попередні роки, починаючи від перших їх чисел («Богословский вестник» (Москва), «Христианское чтение» (Санкт-Петербург), «Труды Киевской Духовной академии», «Православный собеседник» (Казань) та ін. Він, наприклад, зазначає, що часопис «Православный собеседник» видається уже давно і його окремі числа важко віднайти, тому для укомплектування повної колекції потрібно буде чимало часу.

Листом від 14 грудня 1907 р. з Санкт-Петербурга звітує, що на отримані 100 рублів йому «вдалося придбати для Вашої бібліотеки цінні колекції, залишаючи без уваги брошури, які у більшості випадків є витягами з богословських журналів» [13, арк. 11]. У переліку, крім наведених вище часописів, знаходимо також ряд синодальних видань, серед яких добре оправлені 20 томів «Описания документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего правительствующего синода» та «Полное собрание постановлений распоряжений по ведомству православного исповедания Российской Империи и указы Синода»; 34 томи «надзвичайно рідкісної колекції Московської духовної академії «Прибавления к изданию Творений Святых Отцев в русском переводе» [13, арк. 11 зв.].

У цьому ж переліку зафіксована підбірка богословських творів і видання церковного історика та літургіста Євгенія Нікольського (1824–1910) «Руководство к изучению Богослужения Православной Церкви; Словарь названий молитвословий и песнопений церковных» (Санкт-Петербург, 1901) та ін.

П. В. Губаря (1885–1976), відтак колекцією Губаря торгував бібліофіл, книгознавець, бібліограф Ф. Г. Шилов (1879–1962) [20; 27].

Нині манускрипти з цієї колекції зберігаються у відділі рукописів Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі (ф. 608). Архів і зібрання нараховують близько 6 тис. од. зб. [18].

У листі о. Пальмієрі сповіщає також про набуття двох колекцій антикварних видань: 12 річників «Чтений в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете», які містять праці, що стосуються російської церкви, і 36 томів виданих у Санкт-Петербурзі «Записок Императорской Академии наук по историко-филологическому отделению». А інше періодичне видання — «Византийский временник» — радить спробувати отримати безкоштовно через саму Академію наук [13, арк. 13].

Слід наголосити, що виявленій епістолярій промовисто віддзеркалює історію надходжень до бібліотеки Андрея Шептицького значної кількості грецькомовних видань, переважно релігійного змісту, часто рідкісних і цінних. До придбання їх лівової частки долучився саме о. Пальмієрі.

Зокрема, листи, відправлені з Константинополя 1, 3 та 8 січня 1908 р., задокументували два переліки цих книжок та інформацію про них. На жаль, їх неналежне бібліографічне оформлення (назва видань часто подана неточна, у більшості випадків без зазначення вихідних даних, з одночасним використанням декількох мов, наприклад, автора подано французькою, назву видання — грекою), викликало значні труднощі в процесі їх пошуку у фонді ЛННБ України ім. В. Стефаніка та опрацювання*.

Перший перелік налічує 33 назви книжок і періодики [13, арк. 21-22 зв.]; другий [13, арк. 23-24 зв.] фіксує 45 позицій видань вартістю 40 франків. У листі від 1 січня 1908 р. о. Пальмієрі повідомляє, що грецькі твори, які він купив за 80 франків, стосуються здебільшого літургії, і серед них є справжні бібліографічні раритети [13, арк. 18]. Передусім називає перші числа грецького часопису «Церковна правда» («Ekklesiastikē Alētheia»), який виходив у Константинополі від 1880 р. і головним редактором якого був відомий грецький історик, архіваріус Константинопольського патріархату Мануїл Гедеон (1851–1943). У списку зазначені також комплекти цього видання за 1891, 1892, 1894–1898 рр. На сторінках «Церковної правди» публікувались новини про Вселенський Патріархат і еллінізм Сходу, наукові дослідження про Православну Східну Церкву тощо.

* Висловлюю щире подяку доценту кафедри класичної філології факультету іноземних мов ЛНУ ім. І. Франка, к. ф. н. *Ліні Михайлівні Глущенко* за неоціненну і безкорисливу допомогу в опрацюванні грецькомовних видань.

Згідно з цими переліками, бібліотека Андрея Шептицького поповнилася тоді досить великою кількістю посібників новогрецької церковної служби, опублікованих у XIX ст., здебільшого у Константинополі, Афінах, Венеції. Їх авторами були: грецький вчений XVII ст. Ніколаос Вулгарис (1634 – після 1684); державний діяч і господар Молдавського князівства в XIX ст., великий філантроп Міхаїл Стурдза (1794–1884), перекладач теологічних творів французькою, німецькою, грецькою мовами; митрополит м. Пентаполі, директор Різарійської церковної школи, один із святих православної церкви Нектаріос Кефалас (1846–1920); головний півчий храму святого Ніколаса м. Варни Кімон Факарос та ін. Серед богослужбових книг зустрічаємо також Літургію святого Герасимоса (1509–1579) — захисника грецького острова Кефалінія (Патри, 1870), афінське видання 1880 р. Типікону церковного Великої Церкви, «Октоїх» (Константинополь, 1849) афонського ченця Нікодима Агіорітського (1749–1809) та ін.

Історії православної церкви присвячені твори: про спільні догматичні ознаки та відмінності християнських церков (Афіни, 1902, 340 с.) викладача Варвакійського лицю Афін та колишнього клірика Смірни Ніколаоса Х. Амвразиса (1854–1926); об'ємне дослідження (624 с.) з історії церковної музики від апостольських часів (Афіни, 1890) та «Сучасна ієрархія Православної Східної Церкви» (Афіни, 1895, 680 с.) Георгіоса І. Пападопулоса — керівника музичного товариства «Орфей» у Константинополі; історико-біографічна праця про патріархів Константинополя від Андреоса (Андрія) Первозванного до Іоакіма III з Салонік (Константинополь, 1890, 720 с.) Мануїла Гедеона; про давність Східної Церкви митрополита м. Ефеса Діонісіоса Калліархіса (? – 1821); публікація грецького вченого і політика Петроса А. Заноса (1817–1884) про Вселенського патріарха Фотія (Константинополь, 1864) тощо. Серед них, як зазначав сам Пальмієрі [13, арк. 19], були й раритети: двотомна праця британського богослова та антиквара Вільяма Палмера (1811–1879), в якій розглядаються питання взаємодії англіканської та православної церков (Афіни, 1851); особливо рідкісне [13, арк. 20 зв.], багате на ілюстрації видання опису Богородиці з Кіпру ерусалимського патріарха Єфремія (Венеція, 1819).

«Хорошими придбаннями», які належать, зокрема, до джерельних матеріалів, вважав о. Пальмієрі й венеційське видання

історії та документів монастиря у Єгипті; першу публікацію двох листів св. Климентія до Коринтян зі вступом і коментарями Філо-теоса Брунйона — митрополита міста Серрес (Константинополь, 1875) [13, арк. 19]. До нових надходжень можна зарахувати й багату на ілюстрації історію православних монастирів у Румунії (Бухарест, 1888) дослідника церковної історії в румунських землях Костян-тина Ербіцану (справжнє прізвище — Іонеску) (1838–1913), яку до-повнює публікація документів паралельно грецькою та румунською мовами; видання документів Синайського архієпископату та ін.

Окрема група друків репрезентує релігійну навчальну літе-ратуру: грецький варіант катехизиса митрополита Московського Платона (1737–1812) (Афіни, 1851), який вперше переклав А. Ко-раіс і вчетверте видав стереотипом Андреос Коромілас; «Свята ан-тологія семи таїнств Церкви» (Венеція, 1833) одного з найвідомі-ших проповідників Данієля Георгіопулоса (1789–1877); «Скарб-ниця православ'я: про Бога, віру, про пояснення і використання семи таїнств» (Тріполі, 1860) Теофілоса, єпископа Кампанії (кампа-нійського) (1717–1795); видання «Перешкоди шлюбу в Східній Православній Церкві» (Константинополь, 1889) Меліссеноса Хри-стодулоса (1855–1921) — архимандрита, адвоката, д-ра права тощо.

Гомілетична література представлена, зокрема, промовами ві-зантійського імператора Лева VI Мудрого (866–912); церковними промовами (Константинополь, 1898) грецького священика, мит-рополита Драма Германоса Міхаелідиса (? – 1896); патристика — двотомним виданням про грецьких і латинських Отців Церкви аж до XV ст. богослова, професора Афінського університету Констан-тиноса Контогоніса (1812–1878); біблійна література — збіркою псалмів (Константинополь, 1894) Якобоса Навшліотиса (1864–1942); канонічне право — Церковними законами святої патріархії Єру-салиму у Синайському архієпископаті (Константинополь, 1868).

Цінним надбанням бібліотеки Андрея Шептицького можна вва-жати релігійні твори відомого грецького богослова та археолога (ві-зантиніста) Георгіоса Ламбакіса (1854–1914); дослідження Констан-тиноса Евтибулоса (1815–1859) про філософа, вченого, героя війни греків за незалежність Феоклітоса Фармалідиса (1784–1860) (Констан-тинополь, 1852); філософські лекції (Ермуполіс, 1879) Йосифа Декі-галласа (1812–1886); «Елементи етики», які склав представник но-вогрецького Просвітництва Неофітос Бамбас (1776–1855), тощо.

Долучився о. Пальмієрі й до поповнення бібліотеки А. Шептицького світською літературою. З історії Греції тоді надійшло дослідження Георгіуса Крізиса «Історія острова Ідра перед (грецькою) революцією 1821 р.» (Патри, 1860); перший том (Само (Італія), 1881) п'ятитомної (1881–1891) «Історії острова Сарос» журналіста, історика, письменника Стаматіадиса Епамінондаса (1835–1901); наукова праця про історію та археологію Каппадокії (Константинополь, 1874) та «Глосарій порівняльних греко-каппадокійських слів» (Смірна, 1855) історика, політика, професора Афінського університету, відомого сходознавця Паулоса Каролідиса (1849–1930); поетичні твори філолога, письменника, перекладача Хрестоса Анастасіадиса (1820–1869) та ін.

З листів о. А. Пальмієрі довідуємося також, що більшість придбаних ним для галицького Владика грецьких друків «...є в поганому стані і необхідно буде їх заново переплести» [13, арк. 18-20]. Отримана інформація дає підстави стверджувати, що вже у Львові ці видання були реставровані: книжки великого формату здебільшого отримали оправу чорного кольору; друки меншого формату переважно були обклеєні «мармуровим» папером (переважно жовто-брунатним); корінці та кутики виготовлені з ледерину чи коленкору в тон паперу.

Як свідчать досліджувані епістолярні джерела, серед грандіозних намірів Митрополита Андрея було придбання розкішної бібліотеки Кіджі [30, р. 166], що згодом потрапила до Ватикану*. Можна лише шкодувати, що така цінність сьогодні не в Україні.

Водночас, активно допомагаючи Андрею Шептицькому у формуванні бібліотечного зібрання, Ауреліо Пальмієрі старанно збирав і власну бібліотеку [10, с. 109-114], яку згодом (1909–1913) одну з перших придбав Митрополит для «Студіону». Його книгозбірня, сформована, за твердженням Дж. Кроче, завдяки субвенціям львівського Митрополита, на 1908 р. налічувала близько 3000 примірників [30, р. 165, прим. 55]. Вона слугувала власнику необхідною базою для його плідної наукової роботи. Листування, як і рукописи праць, засвідчують, що А. Пальмієрі у своїх ґрунтовних

* У 1923 р. бібліотека Кіджі (італ. Biblioteca Chigiana; 33 тис. од., зібраних переважно Флавіо Кіджі з Сієни), яку придбав Папа Римський Пій XI, увійшла до складу Ватиканської бібліотеки [3].

дослідженнях використовував велику кількість різноманітних багатомовних джерел і матеріалів.

Важливо зазначити, що Дж. Кроче мав можливість ознайомитися з каталогом частини цієї приватної бібліотеки, який знаходився серед документів Андрея Шептицького [30, р. 165], але віднайти його нам не вдалося, оскільки у спр. 1580 він відсутній. Як зафіксовано у каталозі, за повідомленням італійського дослідника, в бібліотеці о. Пальмієрі був добре укомплектований розділ довідкових видань, серед яких — французькі релігійні енциклопедії: «Словник Католицької теології» («Dictionnaire de théologie catholique») (Париж, 1899–), з яким отець Пальмієрі тісно співпрацював; «Словник церковної історії та географії» («Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques») (Париж, 1909–) та ін.

Серед сотень книжок багатьма мовами та різних тематичних спрямувань зустрічаємо праці німецького історика церкви, кардинала Йозефа Гергенротера (1824–1890); єзуїтського теолога Гюго Гертера (1832–1914); письменника і бібліотекаря німецької католицької церкви Алойса Піхлера (1833–1874); римо-католицького священника, який перейшов у православ'я, архимандрита, письменника Володимира Гетета (1816–1892) (у бібліотеці А. Пальмієрі була його праця про схизматичне папство «La papauté schismatique: ou, Rome dans ses rapports avec l'église orientale» (Париж, 1863, 398 с.) [30, р. 165, прим. 56].

Увагу привертають твори класиків світової науки: засновника сучасної візантиністики Карла Крумбахера (1856–1909); грецького вченого, хранителя бібліотеки Ватикану Лео Аллатіуса (бл. 1586–1669); професора грецької мови у Ватиканській бібліотеці, автора тритомного дослідження «Походження, розвиток і сучасний стан грецького обряду в Італії» (Рим, 1758–1763) П'єтро Помпіліо Родота (1707–1770); одного з перших славістів Франції Луї Леже (1843–1923); французького орієнталіста, який спеціалізувався у питаннях грузинської і вірменської історії та археології Марі-Фелічіте Броссе (1802–1880); автора об'ємної (720 с.) «Історії православної церкви Кіпру від пришествя апостолів Павла та Варнави до початку британської окупації (45–1878 рр.)», військового капелана Й. Гакетта; нідерландського теолога, одного з творців порівняльного релігієзнавства П'єра Данієля Шантепі де ля Соссе (1848–1920); французького священника, філолога, історика церкви, агіографа

й археолога Луї Марі Олів'є Дюшена (1843–1922); англійського католицького священника, літургиста, художника, композитора, поліглата, візантиніста Адріана Фортеск'ю (1874–1923); грузинського вченого та суспільного діяча, автора праць з історії католицизму в Грузії Міхаела Тамараті (1858–1911) та ін.

Доцільно наголосити, що о. А. Пальмієрі зібрав також невелику, проте цінну грузинську бібліотеку, багату на рідкісні та комплектні видання [30, р. 165], серед яких «Історія Грузії: від давнини до XIX століття» (Санкт-Петербург, 1849–1858) автора М. Броссе, куплена ним за 15 рублів у Санкт-Петербурзі [30, р. 165, прим. 57]. А також досить повну колекцію творів, що стосуються Фінляндії та фінського питання. Про те, що о. Пальмієрі цікавився і досліджував етнографію, культуру, релігію народу Суомі свідчить його розвідка, яка в перекладі литовською мовою була опублікована в Каунасі 1911 р. [34].

Отже, на початковому етапі творення Андреем Шептицьким наукового центру «Студіон» у Львові першочергову і незаперечну роль відіграв «визначний богослов, студіюючий Східну Церков» [1, арк. 1] о. Ауреліо Пальмієрі та його книгозбірня, яка стала основою майбутньої «візантійської» бібліотеки*, унікальної у своєму роді, з її вагомим місцем у національному науковому, духовному, едукативному просторі.

1. Бібліографічні замітки й записки італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі до історії християнської церкви на Балканах в Словенії, Хорватії, Боснії, XX ст. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василія Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1724. — 84 арк.
2. *Варварцев М. М.* Інститут Східної Європи в Римі / *М. М. Варварцев* // Енциклопедія історії України. — Київ : Наук. думка, 2005. — Т. 3 : Е-Й. — С. 499.
3. Ватиканська бібліотека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ватиканська_бібліотека. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 18 трав. 2017 р.
4. *Гентош Л.* Митрополит Шептицький : 1923–1939 : випробування ідеалів / *Ліліана Гентош*. — Львів : ВНТЛ-Класика, 2015. — 596 с.

* Слід додати, що ці епістолярні матеріали, зокрема переліки придбаних о. А. Пальмієрі видань, стали важливим документальним джерелом для виявлення, рестрації та опису візантиністики книгозбірні «Студіону» і будуть включені до Каталогу, який готується до друку.

5. Документи справи про звільнення Ф. Політкіна з посади директора Філіалу ЦДІА України у Львові: довідка про порушення трудової діяльності; пояснювальна записка Ф. Політкіна; акт прийому документів Крайового суду, 1952, 1953 рр. // ЦДІА України у Львові. — Ф. Р-13 (Пироженко П. Х.), оп. 1, спр. 193. — 7 арк.
6. Записки італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про історіографію Східної православної, в тому числі, російської церкви та про Києвомогилянську Академію, XX ст. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1726. — 31 арк.
7. Записки італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про релігійні обрядові різниці у народів Східної Європи, зокрема Російської імперії та інше, 1909 р. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1725. — 76 арк.
8. *Ицак А., о.* Аврелій Пальмієрі † 18. X. 1926 (Посмертна згадка) / *о. А. Ицак* // Богословія (Львів). — 1927. — Т. 5, кн. 1. — С. 50-52.
9. *Кравчук А.* Індекс української католицької періодики Галичини, 1871–1942 / *Андрій Кравчук*. — Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії ; Свічадо, 2000. — 519 с.
10. *Кривенко М.* Періодика книгозбірні «Студіону» у Львові (спроба реконструкції) / *Маргарита Кривенко* // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Н.-д. інститут пресознавства ; [відп. ред. *М. М. Романюк*]. — Львів, 2016. — Вип. 6 (24). — С. 87-144.
11. Листи італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про збирання та публікацію матеріалів до історії церков і поширення католицизму й унії з Римом тощо, 29 травня 1903 р. — 16 січня 1916 р. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1601. — 95 арк.
12. Листи кореспондентів з прізвищами на літери «Пав-Пан» до Шептицького А., 1900–1939 рр. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 358 : Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр, 1865–1944), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ, оп. 1, спр. 316. — 205 арк.
13. Листи римо-католицького священника (августиніянця) Авреліо Пальм'єрі до митрополита Андрея Шептицького, 1907–[1914] // ЦДІА України у Львові. — Ф. 201 : Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів, оп. 46, спр. 1580. — 87 арк.

14. *Лихачев Н. П.* Материалы для истории русского иконописания : [атлас снимков] : [в 2 т.] / *Н. П. Лихачев.* — С.-Петербург : Экспедиция заготовления государственных бумаг, 1906. — Т. 1 — VIII, 12 с., ССХ л. ил. ; Т. 2 — 18 с., ССXI-ССССХІХ л. ил.
15. Літопис монастиря св. Йосафата Студійського ордену у Львові, 1931 р. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 3298. — 18 арк.
16. *Мануїл, еродиякон.* Історія Свято-Успенської Унівської Лаври і студійського монашества / *еродиякон Мануїл.* — Львів : Свічадо, 2005. — 173 с. : іл.
17. Манускрипти італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про значення музичного супроводу до співів під час богослужень, XX ст. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1723. — 95 арк.
18. Российская национальная библиотека : Отдел рукописей : Сектор архивных фондов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nlr.ru/manuscripts/fondy/o-fonde/2-article/10310-sa-podrobnee>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 12 лип. 2017 р.
19. *Сліпий Й.* Життєпис Митрополита Андрея Шептицького в 15-ту річницю його смерті [Електронний ресурс] / *Патріарх Йосиф Сліпий.* — Режим доступу: <http://www.sde.org.ua/component/k2/item/1968-patriarkh-josyf-slipuj-jyttjerpys-mytopolyta-andreya.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 18 верес. 2016 р.
20. Соловьев Николай Васильевич: Невыносимая легкость книжного бытия комиссионера святейшего Ватикана [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://aldusku.livejournal.com/14392.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 22 серп. 2017 р.
21. Фрагмент верстки з коректурою і покажчиками праць італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про історію розламів християнської церкви й виникнення протестантизму і православ'я, 1910 р. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1727. — 48 арк.
22. Фрагмент рукопису італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про принципи християнської моралі, подвиг Ісуса Христа, XX ст. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1728. — 78 арк.
23. Фрагменти рукописів італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про літургічні й теоретично-теологічні особливості східних християнських віросповідань і церков. Т. 1, 1910 р. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1729. — 174 арк.

24. Фрагменти рукописів італійського монаха падре Ауреліо Пальмієрі про літургічні й теоретично-теологічні особливості східних християнських віросповідань і церков. Т. 2 і останній, 1910–1911 рр. // ЦДІА України у Львові. — Ф. 684 : Протоігуменат монастирів чина Василя Великого у Львові, м. Львів, 1772–1946 рр., оп. 1, спр. 1730. — 90 арк.
25. Центральний державний історичний архів України, м. Львів : путівник / Держкомархів України, ЦДІА України у Львові. — Львів ; Київ, 2001. — 410 с.
26. *Ченцова В. Г.* Королевский К. Книга бытия моего [Електронний ресурс] / *В. Г. Ченцова*. — Режим доступу: http://www.sedmitza.ru/data/2009/11/30/1234919189/366_373.pdf. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 28 серп. 2017 р.
27. *Шилов Ф. Г.* Записки старого книжника [Електронний ресурс] / *Ф. Г. Шилов*. — Режим доступу: http://xn---7sbbgizbicfdgyq0bk.xn--80aeczlli6gta.xn--p1ai/files/item_100-shilov.pdf. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 28 серп. 2017 р.
28. *Cavallera F. Le P. A. Palmieri et la théologie orthodoxe / Ferdinand Cavallera // Bulletin de littérature ecclésiastique (Toulouse). — 1912.*
29. *Croce G. M.* La badia Greca di Grottaferrata e la rivista «Roma e l'Oriente» : cattolicesimo e ortodossia fra unionismo ed ecumenismo (1799–1923) : con appendice di documenti inediti / *Giuseppe M. Croce*. — Roma : Libreria Editrice Vaticana, 1990. — 1308 p., il.
30. *Croce G. M.* André Szeptyckyj et Aurelio Palmieri d'après leur correspondance inédite (1907–1914) / *G. M. Croce // Eykosmia : Studi miscelanei per il 75° di Padre Vincenzo Poggi, S. J.* — Roma, 2003. — P. 159-168.
31. *Gillet L.* Un essai de restauration monastique orientale: les Studites / *L. Gillet, Frère // Revue liturgique et monastique (Belgique). — 1925. — N 5. — P. 205, прим. 1.*
32. [*Lo Gatto, Ettore*]. Bibliografia essenziale degli scritti di Aurelio Palmieri / *E. L. G. // L'Europa Orientale (Roma). — 1926. — (Ottobre-Novembre) N X-XI, Anno VI. — P. 519-532.*
33. Mgr Petit, Assomptionniste, fondateur des «Échos d'Orient», archevêque latin d'Athènes (1868–1927) : actes du Colloque, Rome, 15-17 décembre 1997 / édités par *Bernard Holzer*. — Roma : Pontificio Instituto Orientale, 2002. — 229 p. — (Orientalia Christiana analecta ; 266).
34. *Palmieri A.* Finlandija : (etnografija, kultūra, tikyba) / itališkai parašė *Aurelijus Palmieri* ; lietuviškai vertė *J. N. [Jurgis Narjuskas]*. — Kaunas : Saliamono Banaičios, 1911. — 16 s. — (Švento Kazimiero draugijos leidinys ; N 97). — Atspaudas iš: *Draugija*, t. 13, N 51 (1911).